

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДИТИНИ

В статті розглядається проблема розвитку творчих здібностей дітей. Особлива увага звертається на фактори зовнішньої середовища, перш за все, сім'я та школи, що можуть чинити як позитивний, так і негативний вплив на розвиток креативності. Аналізуються нові підходи до активізації й розвитку творчого потенціалу дітей.

Ключові слова: обдарованість, творчі здібності, детермінанти творчості, розвиток креативності, поради батькам, креативний вчитель.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство відчуває потребу в креативних особистостях, які нестандартно мислять, виявляють творчу ініціативу, чутливість до проблем, знаходять оригінальні способи їх вирішення. Вони володіють більш високим рівнем адаптації й соціалізації та в більшій мірі відповідають вимогам сучасного світу, що постійно змінюється й оновлюється. Талант і творча обдарованість стають запорукою економічного процвітання й засобом національного престижу.

Дослідження проблем психології творчості тісно пов'язане з науково-технічною революцією, що розпочалася в середині ХХ ст. й поставила питання про пошук дітей, здібних до творчої діяльності в різних сферах. Першими до розробки проблем креативності взяли американські психологи Дж. Гілфорд, П. Торренс, Дж. Рензуллі, Р. Стернберг, Ф. Баррон.

У вітчизняній психології вагомий внесок в дослідження даної проблеми було зроблено завдяки працям О.М. Матюшко, Я.О. Пономарьова, Д.Б. Богоявленської, Є.П. Іл'їна, В.М. Дружиніна, О.Л. Яковлевої, В.О. Маляко. Незважаючи на те, що проведена велика кількість досліджень в галузі психології креативності, проте й до сих пір не вироблено цілісної її концепції, не розв'язані питання про джерела й детермінанти творчості, взаємозв'язок особистості й творчості. Одне з центральних питань – питання про можливість навчання й розвитку креативності, тобто формування творчих вмінь, творчого мислення, творчого стилю діяльності й досі залишається дискусійним. Тому в даній статті здійснено спробу теоретичного аналізу різних підходів щодо розвитку креативності в психологічній науці.

Теоретичний аналіз проблеми. Дослідження проблеми розвитку творчих здібностей потребує з'ясування понять творчість та креативність. Більшість дослідників схильна розглядати творчість як процес, що має певну специфіку й призводить до створення нового, а креативність розглядається як потенціал, внутрішній ресурс людини, як творча здібність. До основних характеристик креативності відносять інтуїцію, фантазію, вигадку, дар передбачення, оригінальність, ініціативність, настирливість, високу самоорганізацію і працездатність. Особистість, яка володіє цими якостями, знаходить задоволення не тільки в досягненні мети, а, перш за все, в самому процесі творчості.

П. Торренс зазначає, що оскільки не виявлено спадковості індивідуальних відмінностей в креативності, тому основну увагу необхідно звертати на фактори зовнішнього середовища, що можуть чинити як позитивний, так і негативний вплив на розвиток здібностей [9; 111]. На його думку, для виявлення і розвитку творчих здібностей дитини важлива підтримка оточення і, в першу чергу, батьків та інших дорослих. Сім'я здатна як розвинути, так і знищити творчий потенціал дитини ще в дошкільний період.

Досліджуючи вплив родини на формування креативної особистості психологи виділяють наступні параметри сімейного виховання:

- гармонійність – негармонійність відносин між батьками та дітьми;
- творча – нетворча особистість батьків, як взірць для ідентифікації;
- спільність або відсутність захоплень в інтелектуальній сфері;
- очікування батьків по відношенню до дитини [7; 87].

В дослідженнях Гетцельса й Джексона виявлено, що рівень матеріального становища сім'ї не відіграє великої ролі в розвитку здібностей дітей. Більш суттєвий вплив чинить професія батьків, їх соціальний статус й позиція по відношенню до дітей. В таких родинах заохочується інтелектуальна зацікавленість дитини, надається значна свобода у виборі інтересів, стимулюється інтелектуальна діяльність і створюються умови для прояву індивідуальних особливостей [4; 323]. Зустрічаючись з незвичними вчинками і поведінкою дітей, батьки повинні сприймати їх як цікаві, багатообіцяючі та не показувати свою роздратованість, незадоволеність. Нерідко креативні діти настільки захоплюються своїми особливими інтересами, що поведінка їх стає ексцентричною. Сприйняття й цінності такої дитини значно відрізняються від тих, що властиві їх ровесникам. Креативна дитина потребує розуміння й підтримки дорослих і родина повинна забезпечити їй психологічний захист, зміцнити саморозуміння й самосприйняття.

Американський психолог Джон Гауен надає цілу серію корисних порад батькам, які переймаються розвитком творчих здібностей дитини. Він зазначає, що в родині потрібно підтримувати необхідну для творчості атмосферу, допомагати дитині долати непорозуміння з боку дорослих, негативну реакцію ровесників. "Чим ширше ми відкриваємо можливості для конструктивної творчості, тим більш щільно

затуляються клапани деструктивної поведінки, – зазначає Дж. Гауен. Дитина, яка позбавлена позитивного творчого виходу, може направити свою творчу енергію в зовсім небажаному напрямку" [9; 120].

За переконанням В.Н. Новлянської, сучасна благополучна сім'я може несвідомо створювати перепони на шляху розвитку креативності дитини. Так, в родині, в якій виховується одна дитина, її просто "закидають" дорогими іграшками, тому у неї не виникає бажання щось створювати, щось чимось замінити. Вона постійно відчуває нестачу в друзях для спілкування на рівні гри та фантазії [8; 43]. Завдання батьків – направляти і підтримувати інтерес дошкільника до гри, ставити перед ним завдання, що потребують активної роботи думки і дій для їх розв'язання.

Дослідженнями ряду психологів доведено, що продуктивному творчому мисленню сприяє оволодіння спеціальними способами, до яких належать: виділення протилежних властивостей, пошук аналогій, асоціювання понять, ставлення запитань, переформулювання, генерування ідей, зміна альтернативи, комбінування та інші. Деяким з цих способів можна навчити дитину вже у віці 5 – 7 років. Основний шлях формування креативності у дошкільників полягає у створенні доступних для них проблемних ситуацій, постановці творчих завдань, формуванні евристичної структури досвіду дитини й засобів її діяльності, котрі сприяють самостійному пошуку. З точки зору дослідників творчості, креативність формується тоді, коли немає зрадка, що чітко регламентує поведінку дитини, але є позитивний приклад творчої особистості в родині й створюються умови для наслідування її, оскільки творча поведінка підкріплюється різними виховними засобами. Так, В.М. Дружинін вважає, що розвиток креативності відбувається за наступним механізмом: на основі загальної обдарованості під впливом мікросередовища і наслідування формується система мотивів та особистісних властивостей (незалежність, мотивація самоактуалізації, нонконформізм) і загальна обдарованість перетворюється в актуальну креативність [4; 179].

П. Торренс, В.М. Дружинін, Д.Б. Богоявленська, В.С. Юркевич виділяють дві фази розвитку креативності. Перша фаза характеризується відсутністю будь-якої спеціалізації – дитина творить в різних напрямках культури. Цей синзитивний період розвитку креативності припадає на вік від 3 до 5 років. Механізмом її формування стає наслідування значущому дорослому як креативному зразку. У дитини з'являється потреба діяти як дорослий, зрівнятися з ним. У дошкільників спостерігається масовий прояв творчості, котрий відображає природну поведінку дитини, бо у них відсутній досвід, що заважав би їм творити. В.С. Юркевич називає цю креативність "наївною", а П. Торренс вважає природним даром [4; 193]. Згодом, в процесі розвитку помічається схильність дитини до того або іншого виду занять і у віці 13-20 років виникає "спеціалізована" креативність, тобто здатність до творчості у певному виді діяльності. На цьому етапі особливу значущість набуває професійний зразок.

Дослідження впливу родинного середовища на розвиток здібностей дитини виявили декілька факторів високих показників креативності (по тесту Торренса). До них належать: наявність у дитини вибору, можливість емоційного самовираження, позитивне відношення оточуючих до її дослідницької активності, підвищення самооцінки з боку дорослих, зменшення вимог до неї та покарань за проступки [7; 82].

Для розвитку креативності необхідно мати вольові якості, які виховуються в родині з більш жорсткими умовами. Можна бути креативною особистістю, зазначають психологи, але не досягти ніяких результатів при відсутності внутрішньої витримки, волі і підтримки ззовні. Для творчої самореалізації необхідна психологічна свобода і психологічна безпека. Батьки повинні навчити дитину відстоювати свої оригінальні погляди, долати непорозуміння оточуючих, розвивати мотивацію досягнення, ціннісні орієнтації, що дозволяють реалізувати творчі рішення. Відсутність креативності, на думку спеціалістів, частіше за все є наслідком авторитарної, жорсткої системи виховання, що подавляє структури власного "Я" дитини, які здатні протистояти тиску середовища. Особливо небезпечно, якщо це відбувається до "першого народження особистості", приблизно в трьохрічному віці.

В зв'язку з цим варто навести точку зору Д.Б. Богоявленської, яка вважає, що основною умовою розвитку креативності є розвиток особистості дитини. У дітей з високим рівнем креативності до 7 років практично сформовані найважливіші характеристики особистості – позитивне відношення до себе і оточуючого світу, розвинена рефлексія; з середнім та низьким рівнем креативності – середній та низький рівень розвитку особистісних якостей [7; 78]. Таким чином, аби не знищити творчий потенціал дитини, не загальмувати його розвиток, потрібно не тільки розвивати креативність, а й створювати умови для розвитку її особистісних якостей, бажання діяти у відповідності до загальнолюдських цінностей і домагатися результату.

Традиційно творчі здібності пов'язують з гнучкістю, швидкістю, точністю і оригінальністю мислення. Дивергентне мислення визначає розвинені навички планування, прогнозування, що забезпечують наполегливість досягнення мети. Дивергентні процеси мислення дозволяють за короткий час сприймати і вирішувати проблеми, забезпечують пошук інформації для виконання креативних завдань.

За даними О.Л. Солдатової, включення в систему освіти деяких засобів креативної поведінки й самовиявлення, моделювання творчих дій, опанування технологій творчої діяльності демонструє суттєвий зріст креативності, а також появу і підсилення таких креативних якостей особистості, як незалежність, відкритість новому досвіду, чутливість до проблем, високу потребу в творчості [4; 318]. Тому проблема навчання креативній поведінці надзвичайно актуальна для сучасної системи освіти.

На жаль, в сучасній школі "губиться" багато обдарованих креативних учнів, бо вони не такі як інші і не завжди визнаються вчителями й ровесниками. Формалізована стандартна освіта з обов'язковою дисципліною, змагальністю, уніфікованими програмами виявляється для них неприйнятною, постійно створює стресові ситуації. За результатами психологічних досліджень, через орієнтацію навчання на середні показники, переважання регламентованої поведінки відбувається "дискримінація" висококреативних

дітей в школі. Зазначається, що близько 70% випадків непорозуміння та конфліктних ситуацій вчителів з учнями відбувається за участю креативних дітей [12; 68].

Варто вказати й на недостатній рівень підготовки вчителя до роботи з дітьми, які проявляють нестандартність мислення й поведінки. Оцінюючи таких учнів, вчителі відмічають в їх поведінці демонстративність, упертість, небажання слідувати позитивним зразкам. Такі оцінки, на думку психологів, є наслідком неадекватного розуміння педагогом особистості і особливостей розвитку обдарованої дитини. Дослідження П. Торренса показують, що креативні діти швидко проходять початковий рівень розвитку інтелекту і чинять опір усім видам репродуктивних робіт. Складність такої ситуації полягає в тому, що обдарована дитина без допомоги психолога або вчителя не може зрозуміти причину свого опору тим видам робіт, які охоче виконують інші /4; 327/. Тому зрозуміло, що здійснювати розвиток і навчання креативних школярів повинні креативні вчителі.

Л.Б. Єрмолаєва-Томіна, на основі досліджень західних психологів, сформулювала рекомендації педагогам по стимулюванню розвитку творчих здібностей школярів.

1. Уважно і чуйно ставитися до всіх проявів творчої активності дітей.

2. Змінювати внутрішній настрій по відношенню до кожного учня: потрібно бачити в кожному з них потенційні творчі здібності.

3. Педагог повинен навчитися бачити креативність учнів не тільки під час занять, а і в інших видах позашкільної діяльності.

4. Формувати в учнів достатньо високу самооцінку, котра стимулювала б їх до діяльності.

5. Педагог повинен розвивати свою креативність /4; 328/.

Як свідчить досвід роботи з обдарованими дітьми, вони потребують особливих умов навчання і особливого підходу з боку вчителя. Щоб мати можливість творити і навчатись творчості у всіх видах діяльності, необхідно подбати про відповідні засоби навчання, прийоми та методи, що дозволяли б здійснювати таке навчання найефективнішим чином.

Перші методи розвитку креативного мислення були розроблені Дж. Гілфордом, П. Торренсом, Р. Крачфілдом, Де Боно і отримали широке застосування в шкільній практиці. У вітчизняній психології і педагогії розроблені і застосовуються різні програми та методи розвитку креативності (В. М. Дружинін, Н.В. Хазратова, Н.А. Багдасаров, Н.Д. Бабаєва, О.Л. Яковлева, В.О. Моляко). В останні роки стали помітними спроби віднайти методи і прийоми активізації творчого пошуку. Серед нових методів стимулювання творчості найбільшу увагу привертають методи синектики, метод "брейнстормінгу" (штурму мозку), "ТРИЗ" (способи розв'язання винахідницьких задач), морфологічного аналізу, конференція ідей, гірлянди асоціацій. Одним з ефективних шляхів розвитку дивергентного мислення й когнітивного стилю є різні форми інтелектуальних тренінгів. Розроблені програми, котрі направлені на розвиток особистісних компонентів творчості. Серед останніх найбільш відомою є програма О.Л. Яковлевої, побудована на принципі трансформації когнітивного змісту в емоційний із дотриманням умов безоціночного прийняття.

Згідно цієї програми основна робота здійснюється з емоційними станами та реакціями особистості, котрі виникають щодо змісту спеціально запропонованого завдання. Відповідний зміст відноситься автором до чотирьох основних областей та поділяється на чотири блоки:

1. "Я – Я" (Я в спілкуванні з самим собою).
2. "Я – інший" (Я в спілкуванні з іншими).
3. "Я – суспільство" (як Я спілкуюсь з суспільними інститутами).
4. "Я – світ" (як Я досліджую світ).

Кожен з блоків містить ланцюг ситуацій, що розкривають його зміст. Основне завдання ведучого – перевести зміст ситуації в емоційний план, тобто виявити емоційне відношення особистості до проблем, які з'являються перед нею, прийняти та підтримати емоційні реакції, що виникають /13; 28-30/.

В контексті проблеми розвитку креативності викликає зацікавленість організація педагогічного супроводу, що направлена на створення креативного середовища в освітньому закладі. Вона відбувається навколо інтересів дитини і виконує функцію адаптації школи до індивідуальних особливостей і суб'єктивних потреб учнів. Педагогічна діяльність, що направлена на розвиток креативної середовища, має ряд характерних ознак:

- уважне відношення до незвичайних запитань;
- уважне відношення до незвичних ідей;
- демонстрація цінності дитячих ідей;
- надання дітям більшої самостійності;
- створення вільної навчальної обстановки.

У процесі викладання, що базується на принципах педагогічного супроводу, акцент робиться не на програмний матеріал, а на організацію індивідуальної пізнавальної діяльності на основі знання її психологічної природи і вчитель допомагає дітям відчути власне значення, віру в себе. Педагог за умов такого навчання є не інформатором, а координатором, менеджером, організатором діалогу, консультантом учнів з урахуванням їх індивідуальних здібностей. Він здійснює пошук найбільш ефективних шляхів засвоєння знань, заохочує цікаві знахідки, аналізує невдалі спроби, стимулює дітей до усвідомлення своїх поразок і перемог. Такий підхід до розвитку креативності є найбільш оптимальним в умовах навчально-виховного процесу школи [5; 112-113].

Доволі цікавою є технологія креативного навчання, запропонована українським вченим-педагогом А. Сологубом [11; 4-5]. На думку автора, креативна освіта передбачає творчість учнів завдяки їх залученню до активного дослідження і становлення творчого стилю діяльності, здобуття нових знань та вияву творчих

рис. Це стає можливим завдяки використанню змісту освіти як матеріалу для дослідження та узгодження організації процесу навчання учнів з процесом наукового дослідження. Вчитель виступає в ролі фасілітатора і спонукає школярів до максимальної пізнавальної активності, створюючи творчий психологічний клімат засобами співпраці з ними. Серед різноманітних методів, що використовуються в процесі креативного навчання головне місце займають дослідницький та частково пошуковий. Головна відмінність між креативним і розвиваючим навчанням, на думку А. Сологуба, полягає в тому, що креативне навчання сприяє розвитку як інтелектуальних, так і творчих здібностей особистості, а розвиваюче – лише інтелектуальних.

Відомий український психолог В.О. Моляко вважає, що в питанні про розвиток креативності не може йтися про алгоритми, якісь стандартні прийоми, способи й методи, а, в першу чергу, потрібно формувати стратегію. Під стратегією він розуміє системне утворення, в яке входять установки на виконання певним чином спрямованого пошуку та вміння розв'язувати конкретні завдання (тактики) [6; 3]. В.О. Моляко пропонує створену ним систему, яка водночас має діагностичну й тренувальну спрямованість – КАРУС (аббревіатура від слів Комбінування – Аналогізування – Реконструювання – Універсальний підхід – Ситуативна поведінка (спроби розв'язувати завдання як заманеться).

Висновки. Теоретичний аналіз даної проблеми свідчить, що в останні роки більш помітними стали спроби віднайти шляхи стимулювання творчого потенціалу особистості. Встановлено багато факторів впливу на розвиток творчих здібностей дитини, серед яких основну роль посідає сім'я та школа. Але на можливість реалізації творчого потенціалу значний вплив чинять особистісні якості, такі як працелюбство, воля, наполегливість, прагнення реалізувати задумане. Розроблені нові програми, методи та прийоми розвитку творчих здібностей (В.М. Дружинін, Н.В. Хазратова, Н.А. Багдасаров, Н.Д. Бабаєва, О.Л. Яковлева, В.О. Моляко, А. Сологуб). Це потребує створення особливих умов і особливого підходу до дітей в процесі навчання й виховання і, перш за все, підготовки креативного вчителя, який зміг би і бажав би навчати креативних учнів.

Використані джерела

1. Белова Е.С. Одаренность малыша: раскрыть, понять, поддержать. – М.: Флинта, 2004. – 144 с.
2. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. – СПб., 2002.
3. Ермолаева-Томина Л.Б. Проблемы развития творческих способностей (по материалам зарубежных исследований) // Вопросы психологии. – 1975. – №5. – С.166-175.
4. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. – СПб.: Питер, 2009. – 448 с.
5. Левицкая И.Б., Турчак С.К. Развитие креативности школьника // Педагогика. – 2007. – №4. – С. 112-114.
6. Моляко В.О. Чи можна навчити творчості // Обдарована дитина. – 1998. – №2. – С. 3-5.
7. Николаева Е.И. Психология детского творчества. – СПб.; Речь, 2006.
8. Новлянская В.Н. Почему дети фантазируют? – М., 1978.
9. Одаренные дети: Пер. с англ. / Общ. ред. Г.В. Бурменской, В.М. Слущкого. – М.: Прогресс, 1991. – 376 с.
10. Психология одаренности детей и подростков / Под. ред. Н.С.Лейтеса. – М.: Академия, 1996. – 416 с.
11. Сологуб А. Технологія креативного навчання // Управління освітою. – 2006. – 11 (131) червень. – С. 4-5.
12. Федотова Т.В. Основні підходи до проблеми розвитку креативності особистості // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 9. – С. 60-65.
13. Яковлева Е.Л. Развитие творческого потенциала школьников // Вопросы психологии. – 1996. – № 3. – С. 28-37.

Poznyak T.M.

DEVELOPMENT OF CHILD'S CREATIVE ABILITIES

Article discusses the problem of children's creative abilities development. Particular attention is focused on the factors of environment, and in particular on family and school, which can create both positive and negative impact on the development of creativity. The new approaches to activate and develop children's creative potential are analyzed in the article.

Key words: talent, creative abilities, determinants of creativity, development of creativity, parental advice, creative teacher.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2011